

KS. HENRYK WÓJTOWICZ
Lublin

RECEPCJA OWIDIUSZA U SEDULIUSZA

WPROWADZENIE

Poezja Seduliusza Caeliusza, chrześcijańskiego poety łacińskiego z pierwszej połowy V wieku, wykazuje wielką bliskość z twórczością Wergiliusza, jak słusznie stwierdza M. Mazzega¹ na podstawie analizy wybranych przykładów. Seduliusz znał dobrze utwory Wergiliusza, który służył mu za wzór. Seduliusz naśladował także innych poetów, takich jak Owidiusz, Lukan i Klaudian. Pisze o tym J. Quasten². B. Gładysz natomiast, oprócz Klaudiana i Lukana, wymienia jeszcze Paulina z Noli, Cypriana, Prudencjusza i innych poetów, których naśladował Seduliusz³. Jednakże ani Gładysz, ani Quasten nie podają żadnego przykładu takiego naśladownictwa.

O recepcji Wergiliusza u Seduliusza pisałem w osobnym opracowaniu⁴. Seduliusz zastosował nie tylko klasyczny heksametr i język poetycki, lecz także posłużył się całymi scenami z utworów Wergiliusza, włączył do swoich wersów połówki wersów, a nawet całe jego wersy oraz słowne remi-

¹ M. Mazzega, *Seduliusz, Carmen Paschale*, Buch III, Basel 1996, s. 49.

² J. Quasten, *Sedulio*, w: *Patrologia*, vol. III, Roma 1983, s. 307.

³ B. Gładysz, *Dogmatyczne teksty w poetyckich utworach Seduliusza*, Poznań 1930, s. 21.

⁴ *Recepcja Wergiliusza u Seduliusza*, 10 stron w maszynopisie. Artykuł został oddany do druku w Materiałach XCIV Walnego Zgromadzenia Polskiego Towarzystwa Filologicznego odbytego w Łodzi 25-27 IX 1998 r. Problem obecności Wergiliusza w *Paschale carmen* Seduliusza przedstawił zwięźle także A. Grillo: *La presenza di Virgilio in Sedulio poeta parafrastico*, w: *Présence de Virgile. Actes du Colloque des 9, 11 et 12 décembre 1976*, Paris 1978, s. 185-194.

niscencie. Stwierdzenie to poparłem analizą najbardziej znaczących tekstów z wyczerpującym wykazem wszystkich miejsc w *Paschale carmen* i *Hymnie I Seduliusza*, które mają wyraźne odniesienia do utworów Wergiliusza.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest recepcja Owidiusza u Seduliusza, o obecności bowiem Lukana w poezji Seduliusza należałoby napisać osobno, ze względu na wiele miejsc wspólnych obydwu poetom.

I. METAMORFOZY OWIDIUSZA WZOREM KOMPOZYCJI POEMATU SEDULIUSZA

Seduliusz stosuje „tematyczną dyspozycję zbiorczego utworu poetyckiego” na wzór *Metamorfoz* Owidiusza, jak informuje M. Mazzege⁵. W swoich *Metamorfozach* Owidiusz połączył swobodnie w pewną całość logiczną i kompozycyjną całkiem odmienne, treściowo samodzielne opowieści mitologiczne, a także historyczne, z punktu widzenia „przemian”. Powstała w ten sposób forma określona w terminologii literackiej jako „zbiorczy utwór poetycki”. We wstępie (*Met.* I, 1-4) Owidiusz pisał:

In nova fert animus mutatas dicere formas
Corpora. di, coeptis – nam vos mutastis – et illac
Adspirate meis, primaque ab origine mundi
Ad mea perpetuum deducite tempora carmen.

Poemat Owidiusza ma być przedstawieniem „przemian” (*mutatas formas*) dokonujących się w świecie w porządku chronologicznym „od początku świata” (*primaque ab origine mundi*) „aż do naszych dni” (*ad mea [...] tempora*), jak pisze poeta, tj. aż do czasów panowania w Rzymie Augusta. *Metamorfozy* Owidiusza zaczynają się w pierwszej księdze opowieściami o prapoczątku i chaosie (w. 1-20)⁶, stworzeniu świata (w. 21-74), stworzeniu człowieka i czterech wiekach ludzkości (w. 75-260) oraz o potopie (w. 311-434), nawiązują w księdze XIV, 817-837 do Romulusa, założyciela i pierwszego króla Rzymu (w latach 753-715), w księdze XV, 485-896 do Numy Pompiliusza, następcy Romulusa na tronie rzymskim (w latach 715-673), a kończą się ubóstwieniem Augusta (XV, 755-886) i zamknięciem dzieła

⁵ M a z z e g a, dz. cyt., s. 37-39.

⁶ Jednostki kompozycyjne podano według przekładu: O w i d i u s z, *Przemiany*, przeł. B. Kiciński, oprac. A. Krawczuk, Warszawa 1995.

(XV, 887-896) z wyrażeniem przekonania poety o przetrwaniu do końca wieków jego nieśmiertelnej chwały.

Seduliusz w *Paschale carmen* (PC) zastosował podobną formę kompozycyjną. Umieścił bowiem swobodnie opisy cudów Chrystusa w „ramie” Jego życia od Narodzenia aż do Męki, Śmierci, Zmartwychwstania i Wniebowstąpienia. Połączył je w pewną całość logiczną i artystyczną. Nie trzymał się przy tym porządku chronologicznego cudownych wydarzeń opisanych w ewangeliach, które były dla niego źródłem informacji i punktem wyjścia. Taka technika rzuca się w oczy czytelnikowi w całym utworze, a najwyraźniej w księgach III-IV. Księga I bowiem stanowi wprowadzenie do poematu, ponieważ zapowiada główny temat utworu (I, 26: „clara salutiferi miracula Christi”), a więc cuda Chrystusa Zbawiciela, ukazuje obecność Chrystusa już w cudach Starego Testamentu (I, 159) i w ich dokonywaniu przez Ojca wspólną mocą Syna i zgodnym współdziałaniem Ducha Świętego (I, 291-293) oraz zapowiada przedstawienie cudów Nowego Testamentu dokonanych przez Syna wspólną mocą Ojca i zgodnym współdziałaniem Ducha Świętego (I, 294-298). Księga II zaczyna się przedstawieniem grzechu pierworodnego (II, 1-34) w aspekcie historycznozobawczym. Przez ten grzech, popełniony przez pierwszego człowieka, śmierć przeszła na cały rodzaj ludzki i dla złamania jej potęgi oraz uwolnienia ludzi od śmierci wiecznej narodził się Chrystus. Dopiero teraz zaczyna się przedstawienie życia Jezusa od Zwiastowania Maryi (II, 35-40) aż do Wniebowstąpienia (V, 422-428). Już w księdze II poeta podkreśla to, co cudowne, a więc dziewiczość Maryi przy przyjęciu i narodzeniu Zbawiciela, Wcielenie Syna Bożego, obecność duchową Chrystusa wśród mordowanych dzieci betlejemskich, przewagę Dziecięcia Jezus nad uczonymi w Piśmie czy też cofnięcie się Jordanu przy chrzcie Chrystusa. Księgę III i IV wypełnia opis kolejnych, jakże wielu, cudów i niezwykłych wydarzeń. Przez te dwie księgi biegnie niejako łańcuch niezwykłych wydarzeń i cudów dokonanych przez Chrystusa. Z racji ograniczonych ram artykułu wystarczy tylko przytoczyć tytuły wszystkich kolejnych jednostek kompozycyjnych, aby się przekonać o tym, w jak wielkim stopniu wypełniają one wszystkie wersy księgi III i IV:

- III 1-11 Cud w Kanie
- 12-22 Uzdrawienie syna urzędnika królewskiego
- 23-25 Uzdrawienie wszystkich chorych
- 26-32 Uzdrawienie trędowatego
- 33-39 Uzdrawienie teściowej Piotra

-
- 40-45 Wypędzenie złych duchów
 46-69 Uciszenie burzy na morzu
 70-85 Dwaj opętani
 86-102 Uzdrawienie paralityka
 103-142 Uzdrawienie córki Jaira i kobiety cierpiącej na krwotok
 143-151 Uzdrawienie dwóch niewidomych
 152-157 Uzdrawienie głuchoniemego
 158-181 Wysłanie dwunastu Apostołów z mocą uzdrawiania
 182-188 Uzdrawienie człowieka z uschlą ręką
 189-198 Uzdrawienie niewidomego i niemego
 199-206 Uzdrawienie kobiety pochylonej
 207-218 Cudowne nakarmienie pięciu tysięcy
 219-235 Kroczenie Chrystusa i Piotra po jeziorze
 236-241 Uzdrawienia w Genezaret
 242-250 Uzdrawienie córki Kananejki
 251-256 Uzdrawienie tysięcy chorych
 257-272 Cudowne nakarmienie czterech tysięcy
 273-292 Cud Przemienienia
 293-312 Uzdrawienie epileptyka
 313-319 Ryba z monetą podatkową
 320-339 Nauka Chrystusa o pokorze
- IV
- 1- 30 Niebezpieczeństwo bogactw
 31- 39 Uzdrawienie dwóch niewidomych
 40- 44 Uzdrawienie wielu niewidomych i chorych
 45- 56 Nieurodzajne drzewo figowe
 57- 63 Uzdrawienie niemego
 64- 81 Nawrócenie jawnochrześcijan
 82- 89 Uzdrawienie opętanego
 90- 98 Liczne uzdrawienia
 99-105 Uzdrawienie głuchoniemego
 106-108 Uzdrawienie niewidomego
 109-124 Cudowny połów
 125-141 Wskreszenie młodzieńca z Nain
 142-149 Uleczenie Marii Magdaleny
 150-171 Wysłanie Siedemdziesięciu Dwóch z władzą nad wrogami
 172-188 Uzdrawienie chorego na wodną puchlinę
 189-209 Oczyszczenie dziesięciu trędowatych
 210-217 Uzdrawienie niewidomego Bartymeusza
 218-221 Natręctwo przyjaciela
 222-232 Samarytanka
 233-250 Kobieta cudzołożna
 251-270 Uzdrawienie niewidomego od urodzenia
 271-290 Wskreszenie Łazarza
 291-308/309 Uroczysty wjazd Jezusa do Jerozolimy.

Księga V zawiera alegoryczne i mistyczne wyjaśnienia poety dotyczące Ostatniej Wieczerzy (V, 1-68), Męki (69-260), Śmierci (261-314), Zmartwychwstania (315-421) i Wniebowstąpienia (422-428) Chrystusa. Również

w księdze V znajdują się motywy cudów dokonanych przez Chrystusa, choćby np. uzdrowienie Malchusa (V, 69-78). Należy ponadto zaznaczyć, że na początku księgi V poeta nawiązuje do opisanej w księdze III i IV serii cudów i dobrych czynów Syna Bożego, dzięki którym może wzrastać wiara w bóstwo Chrystusa. Te cuda określa poeta słowami: „Has inter virtutis opes” („Wśród tych objawów wielkiej mocy” – V, 1). A kiedy poeta zaczyna przedstawiać w księdze III całą serię cudów, o pierwszym z nich, mianowicie o cudzie w Kanie, pisze w takim chiastycznym układzie wersów (III 1 n.):

P r i m a s u a e Dominus thalamis dignatus adesse
V i r t u t i s d o c u m e n t a dedit convivaque praesens.

Pierwszy znak swojej mocy dał Chrystus podczas weselnych
Zaślubin małżeńskich, będąc zaproszonym gościem.

Przez wyraz *documenta* zapowiada poeta, że cuda Chrystusa będą „dowodem” Jego mocy jako Syna Bożego, jedyne Zbawiciela świata.

Seduliusz zastosował takie zestawienie wymienionych wyżej cudów, aby wciąż na nowo przekonywać czytelników swego utworu, że Chrystus jest nie tylko niezwykłym Człowiekiem i nadzwyczajnym Nauczycielem, ale jednocześnie Synem Bożym i jedyną Drogą zbawienia (I, 35). Poszczególne cudowne wydarzenia połączył Seduliusz w *Paschale carmen*, nie tylko w księdze III i IV, korzystając z antycznej tradycji literackiej, w pewnym przynajmniej stopniu z kompozycyjnej techniki Owidiusza, który opisując bieg przemian i rozwoju w okresie grecko-rzymskim – od stworzenia świata i człowieka począwszy, aż do ostatniej epoki augustowskiej – rozciągnął niejako „łuk” historii przemian, ukazanej dzięki całkiem odmiennym i treściowo samodzielnym opowieściom połączonym oryginalnie w „zbiorczym utworze poetyckim”, jakim są jego *Metamorfozy*.

W *Poemacie paschalnym* Seduliusza w sposób chrześcijański została zastosowana Owidiuszowa kompozycja w przedstawieniu życia Jezusa jako „ramy”, w którą zostały włączone wybrane cudowne wydarzenia i dobre czyny Zbawiciela. Wynikało to z głównego tematu utworu, jakim jest zbawienie dokonane przez Chrystusa (I, 26: „salutiferi Christi”). Dlatego Seduliusz musiał wskazać podporę historii zbawienia, jaką jest Wcielenie, Męka, Śmierć i Zmartwychwstanie Chrystusa. Struktura *Paschale carmen* jest więc zbudowana służebnie w stosunku do nawrócenia pogan i pozyskania ich dla Chrystusa.

Dla uniknięcia monotonii i znużenia stosuje Seduliusz sztukę treściowego wzbogacenia. Przy przedstawianiu cudownych uzdrowień zastępuje Seduliusz proste z reguły wyrażenia biblijne, dając opisy, które ukazują istotny moment uzdrowienia i stawiają dokonanie cudu niejako przed oczy czytelnika. Dawało to chrześcijańskiemu poecie możliwość urozmaicenia, przy czym ponownie daje się zauważyć kompozycyjną sztukę Owidiusza. Jako przykład takiej sztuki urozmaicenia można przytoczyć choćby opis uzdrowienia niewidomych. Raz uzdrowieniem nazywa Seduliusz to, że oczy dwóch niewidomych rozbłyły jak żarzący się ogień po wlaniu oliwy, a ich oblicza, odnowione dotknięciem ręki Pańskiej, jasnym zaświeciły blaskiem (III, 147-151). Innym razem pokazując odnowione przez Pana oblicze niewidomego, który był opętany, poeta informuje, że przez światło Chrystusa odżywają mu światłe znowu oczy (III, 197 n.). Albo też u innych dwóch niewidomych budzą się światła oczu (*lumina*), które sen ogarnął, a Pan otworzył „długo zamknięte okna pod czołem” i wtedy nastąpił dzień, a noc ustąpiła (IV, 36-39). Jeszcze inny z niewidomych odczuł w swoich oczach dar mocy Pana, który zabrał od niego wygląd i pozór śmierci (IV, 106-108). Niewidomy natomiast Bartymeusz, syn Tymeusza, „władzę widzenia (*visum*) odzyskał i wrócił bez przewodnika” (IV, 214 n.).

II. NAŚLADOWNICTWO OWIDIUSZA W BUDOWIE WERSÓW U SEDULIUSZA

Ogólne uwagi o kompozycji *Poematu paschalnego*, dla której wzorem były *Metamorfozy* Owidiusza, można uzupełnić informacją o naśladownictwie poezji Owidiusza w budowie wersów u Seduliusza. Tak np. wers

Illic invenies quidquid mare nutrit edendum (PC I, 11)

ma swój wzór w *Ars amatoria* I, 91:

Illic invenies quod ames, quod ludere possis;

z kolei PC I, 13:

Cerea gemmatis flavescunt mella canistris

w *Met.* VIII, 670:

Pocula, qua cava sunt, flaventibus illicita ceris

oraz w *Met.* VIII, 675:

Prunaeque et in patulis redolentia mala canistris;

PC I, 37:

Haec mihi carmen erit: mentes huc vertite cuncti

w *Ibis*, 67:

huc, precor, huc vestras omnes advertite mentes;

PC I, 64:

Qui solem radiis et lunam cornibus implet

w *Met.* VII, 530 n.:

Dumque quater iunctis explevit cornibus orbem
Luna, quater plenum tenuata retexuit orbem;

PC I, 91:

Sordibus impressus calcabit vinitor uvas

w *Met.* II, 29:

Stabat et autumnus calcatis sordibus uvis;

PC I, 99:

Nam centum licet ora movens vox ferrea⁷ clamet

w *Met.* VIII, 533 n.:

non, mihi si centum deus ora sonantia linguis
ingeniumque capax totum Heliconā dedisset;

PC I, 232 n.:

In caelum transvexit equis, iam morte gravato
Adiecit tria lustra viro, [...]

i *Met.* IV, 145:

Ad nomen Thisbes oculos iam morte gravatos;

PC II, 125:

Pectus et infelix mater (nec iam modo mater)

i *Ars am.* II, 93:

At pater infelix, nec iam pater, Icare, clamat;

PC IV, 62:

Et voci patefecit iter nexuque soluto

⁷ Por. V e r g., *Ge.* II, 43 n.:

non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox... = V e r g., *Aen.* VI. 625 n.

Por. także P e r s i u s, *Satirae*, V, 1 n.:

Vatibus hic mos est, centum sibi poscere voces,
Centum ora et linguas optare in carmina centum.

i *Met.* IV, 69:

Et vocis fecistis iter; tutaeque per illud;

PC IV, 219:

Qui foribus clausis per opaca silentia noctis

i *Met.* VII, 184:

Fertque vagos mediae per muta silentia noctis;

PC IV, 223:

Humanam flagrante sitim collegerat aestu

i *Met.* V, 446:

Fessa labore sitim collegerat, oraque nulli;

PC V, 64:

Cum moveas, ori ora premis mellique venenum

i *Met.* X, 291 n.:

Verba, quibus Veneri grates agit, orque tandem
Ore suo non falsa premit; dataque oscula virgo;

PC V 298:

Augebat sub corde nefas, quod nocte silenti

i *Met.* IV, 84:

Multa prius questi, statuunt, ut nocte silenti;

PC V, 337:

Discipulumque globum placidi sub tempore somni

i *Met.* VI, 489:

Ponitur. hinc placido dantur sua corpora somno;

PC V, 425:

Aetherias evetus abit sublimis in oras

i *Met.* XIV, 127:

Pro quibus aërias meritis evectus ad auras.

III. ECHOICZNE DYSTYCHY OWIDIUSZA WZOREM SEDULIUSZA

*Hymn I Seduliusza*⁸, zwany *Elegią* na cześć Chrystusa (*Cantemus, socii*), jest utworem poetyckim, który składa się z 55 dystychów elegijnych, ułożonych według schematu epanalepsy (ἐπανάληψις), retorycznego powtórzenia, ponieważ na końcu pentametru powtarza się fraza użyta już na początku heksametru. Jeden wers odbija się jak echo w drugim. Pierwszy dystych *Elegii* Seduliusza nie jest zbudowany na zasadzie epanalepsy:

Cantemus, socii, Domino, cantemus honorem:
Dulcis amor Christi personat ore pio.

Wszystkie inne natomiast są echoicznymi dystychami, jako tzw. *versus echoici*⁹, jak np. w. 3-4:

Primus ad ima ruit, magna de luce superbus¹⁰:
Sic homo, cum tumuit, primus ad ima ruit.

Pierwszy runął najniżej z wielkiego światła pyszałek:

⁸ H. W ó j t o w i c z, *Elegia Seduliusza*, w: *Elegia poprzez wieki*, red. I. Lewandowski, Poznań 1995, s. 101-114.

⁹ M. C y t o w s k a, H. S z e l e s t, *Seduliusz*, w: *Literatura rzymska. Okres cesarstwa. Autorzy chrześcijańscy*, Warszawa 1994, s. 311.

¹⁰ Tekst według wydania CSEL 10. Przekład własny.

Tak człowiek, nadęty, pierwszy runął najniżej,

czy doksologia trynitarna wieńcząca utwór (w. 109-110):

Gloria magna Patri, semper tibi gloria, Nate:
Cum Sancto Spiritu gloria magna Patri.

Wielka chwała Ojcu, zawsze chwała i Tobie, Synu:
Wraz z Duchem Świętym zawsze wielka chwała Ojcu.

Wzorem takiego ukształtowania dystychów elegijnych Seduliusza mogły być utwory Owidiusza, w których znajdują się klasyczne przykłady takich echoicznych dystychów elegijnych:

Amores (Pieśni miłosne), I, 9, 1-2:

Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido¹¹:
Attice, crede mihi, militat omnis amans;

Am. III, 2, 27-28:

Invidia vestis eras, quae tam bona crura tegebas;
quoque magis spectes – invidia vestis eras!

Heroides (Listy heroin), V, 117-118:

Graia iuvenca venit, quae te patriamque domumque
perdat! io prohibe! Graia iuvenca venit!

Remedia amoris (Środki zaradcze przeciw miłości), 71-72:

Naso legendus erat tum, cum didicistis amare:
Idem nunc vobis Naso legendus erit;

Rem. am. 385-386:

Thais in arte mea est; lascivia libera nostra est;
Nil mihi cum vitta; Thais in arte mea est.

¹¹ Tekst według wydania w serii Loeb.

Fasti (Kalendarz), IV, 365-366:

„qui bibit inde, furit: procul hinc discedite, quis est
cur bonae mentis: quis bibit inde, furit”¹².

KONKLUZJA

Seduliusz posłużył się w swoim *Hymnie* I, zwanym *Elegią* na cześć Chrystusa, techniką tworzenia echoicznych dystychów elegijnych, jaką stosował w swoich utworach Owidiusz, podobnie jak oryginalnie także naśladował zbiorczą formę kompozycji *Metamorfoz* i ukształtował znaczną liczbę swoich wersów, korzystając z identycznych albo twórczo zindywidualizowanych fraz i bogatego języka antycznego poety.

QUOMODO SEDULIUS CAELIUS OVIDII VERSIBUS USUS SIT

A r g u m e n t u m

Auctor huius commentationis de modo Ovidii *Metamorphoses* in Sedulii *Paschali carmine* imitandi primum breviter disserit, deinde Ovidii et Sedulii locos communes eadem ratione vel similiter sonantes affert, denique Ovidii et Sedulii sic dictos versus echoicos eadem arte formatos laudat.

Identitas vocum vel similitudo versuum apud utrumque poetam in stili elementis quidem positae sunt, res tamen illorum haud dubie sensu christiano a Sedulio expressae cum veritate evangelica maxime concordantes inveniuntur.

¹² Zmienioną nieco strukturę echoiczną mają dystychy Owidiusza: *Ars amandi* (*Sztuka kochania*) I, 191-192; *Consolatio ad Liviam* 21-22; *Amores* III, 2, 17-18 i 43-44.